

RADICALUL AR- 'a (se) face, a alcătui' > 'a cultiva, a ara' ÎN LIMBI INDOEUROPENE ȘI NE-INDOEUROPENE

ADRIAN PORUCIUC (Iași)

0. În articole anterioare (vezi mai ales Poruciuc 1997 și 1998) desemnam ca "egiptoide" unele importante corespondențe glotice pe care egipteană veche (limbă hamitică, de interpretat ca moștenitoare a unor idiomuri vorbite de neoliticul Semilunii Fertile) o are cu limbile indoeuropene ale Europei (și în măsură mult mai redusă cu limbile indoeuropene indo-iraniene). Tot acolo am susținut ideea că proto-indoeuropenii pastoral-stepici care au început indoeuropenizarea Europei dinspre est, prin spațiul nord-pontic, au învățat agricultura și, implicit, terminologie agricolă de la autohtonii eneolitici *ne-indoeuropeni* ai Europei estice. În finalul articolului respectiv promiteam să revin cu exemple concrete din domeniul terminologiei agricole egiptoide pe care limbile europene istorice o au în comun cu limba Egiptului antic (dar și cu alte limbi ne-indoeuropene, după cum se va vedea mai jos). Deocamdată voi aborda, în articolul de față, un număr de termeni legați de *lucrarea pământului*, anume termenii bazați pe un radical AR-, care, prin unele sensuri primare ale sale, trimit la epoci pre-agricole.

1. În excepționalul corpus reprezentat de dicționarul Buck (prețios în primul rând pentru că prezintă sistematic material lingvistic *real*, reconstrucțiile trecând într-un plan secund), în paragraful 8.21, privitor la "plugărit", sunt menționați și cei mai importanți termeni bazați, după Buck, pe un radical "ie. *ar- (*ara-, *arð-)". Acolo Buck lua în considerație verbele pentru "a ara" și substantivele corespunzătoare pentru "plug". Pentru cele din urmă, savantul american a ținut cont de evoluția uneltei în discuție "de la primitiva cracă încârligată la plugul modern", precum și de faptul că "în mai multe limbi există cuvinte diferite pentru plugul modern, iar un mai primitiv plug de lemn este încă folosit de țărani". Dintre termenii agricoli enumerați în paragraful din care am citat, ies în evidență tocmai cei pe care Buck îi prezintă ca derivați din ie. *ar-. Iată câteva semnificative perechi verbal-substantivale ('a ara' - 'plug'), din greacă, latină, celtică, germanică, slavă și baltică:

grec. *arōō* - *arotron*
lat. *arō* - *aratrum*
v. irland. *airim* - *arathar*
v. scand. *erja*- *arðr*
v. slav. *orati* - *ralo*
lituan. *arti* - *arklas*

Pentru viziunea articolului de față, foarte importantă este o observație a lui Buck privitoare la faptul că termenii care evidențiază existența unui ie. *ar- 'a ara' sunt "comuni limbilor europene și limbii armene, dar necunoscuți în indo-iraniană"¹. Observația respectivă, pusă în legătură și cu existența unei abundențe de termeni agricoli ne-indoeuropeni, printre care se numără și mulți bazați tot pe un radical AR- (vezi mai jos), sprijină consistent ideea că mult din terminologia agricolă primară a proto-indoeuropenilor se putea baza pe preluări din idiomuri ale unor populații care trecuseră mai de timpuriu la agricultură. Într-o asemenea perspectivă, este de acceptat și ideea că proto-indoeuropenii pastoral-stepici în extindere spre Europa centrală (începând încă din eneolitic, dar cu precădere pe parcursul epocii bronzului) au învățat tehnică și terminologie agricolă primară de la autohtoni ne-indoeuropeni (urmași ai agricultorilor neolitici pătrunși în sud-estul Europei dinspre Semiluna Fertilă a Orientului începând încă din mileniul VII î. Hr.). De fapt, în mare măsură, autohtonii respectivi nu făceau decât să transmită urmașilor lor terminologia agricolă proprie, urmașii respectivi păstrând mult din aceasta chiar și după ce au renunțat treptat la propriile idiomuri în favoarea unora introduse de proto-indoeuropeni.

2. În ce privește cronologia alcătuirii articolului de față, ceea ce m-a îndreptat mai întâi spre cercetarea productivului radical AR- a fost constatarea câtorva izbitoare corespondențe egipto-europene. Potrivit dicționarului Wallis Budge al limbii vechi egiptene, în acea limbă *ār(i)* însemna 'a (se) face, a crea, a alcătui, a da naștere, a produce'². Cuvântul respectiv (moștenit și de limba coptă modernă sub forma *eire*) era folosit și ca un

fel de verb auxiliar, în construcții literal traductibile prin expresii românești cu *a face*: de exemplu, *âri ankh* 'a face jurământ' = 'a jura', *âri pequ* 'a face mâncare' = 'a găti', *âri her* 'a face frică' = 'a înfricoșa' și altele. Radicalul AR- este vizibil într-o multitudine de cuvinte vechi egiptene (pe care le-am extras din dicționarul Wallis Budge), precum:

âri 'lucrător, sclav; creator'

âri 'cel care are o anumită îndatorire'

ârt 'ceea ce aparține de cineva sau de ceva; îndatorire, slujbă'

ârit 'făcut, lucrat, artificial'

ârit 'creatură, făptură, ființă umană'

âres 'a trezi, a stârni'

Âri 'Făcătorul (= zeul făcător, ca opus zeului cu inima oprită, adică Osiris)'

Pe lângă acestea, egipteană avea și:

âr 'unitate de măsură pentru suprafață de pământ'

ârti '(un soi de) semințe sau boabe'

ârit 'pământ, domeniu'

Ultimul termen reprezintă și o clară corespondență între egipteană și limbile semitice: Bergsträsser (1983: 214-215) include în lista de termeni pan-semitici (reflec-tând un nucleu lexical proto-semitic) termeni cu sensul 'pământ', precum ebr. *eres*, aram. *ar'ā* și arab. *ardun*, la care voi adăuga și un termen semitic cu o formă mult mai "clară", pentru scopurile acestui articol, anume maltezul *art* 'pământ, sol' ("earth, land, soil", după dicționarul Bugeja 1982). Mult mai multe corespondențe sunt însă de observat, în privința cuvintelor bazate pe radicalul AR-, între egipteană și limbile indoeuropene, cu precădere cele din Europa.

3. La acest punct trebuie să observ o anume scădere a viziunii indoeuropenistice tradiționale (așa cum este ea reprezentată mai ales de reconstrucțiile cuprinse în dicționarul Pokorny 1959): indoeuropeniștii clasici nu au indicat vreo legătură între lat. *arō* 'a ara' și foarte productivul radical ie. **ar(ð)*- 'a (se) face, a alcătui'. Mai recent, tot pe linia Pokorny, repertoriul de rădăcini indoeuropene al lui Watkins (1973) le prezintă ca rădăcini separate pe **ar-* (sau/și **arð-*) 'a alcătui' ("to fit together") - de la care, prin diverse extensțiuni derivate, s-ar trage (după Watkins) lat. *ars*, *ordō* și *ritus* - și pe **arð-* 'a ara' ("to plow"), pentru care același lingvist nu dă ca derivat ilustrativ decât lat. *arāre*. Consider că de fapt nu există nici un impediment în calea concluziei că radicalul conținut de lat. *arō*, *arāre* nu reprezintă decât o extensiune semantică (produsă, bineînțeles, după trecerea la agri-

cultură ca sistem dominant de subzistență) a unui mai vechi radical cu sensul de 'a (se) face, a alcătui', evoluat apoi spre 'a lucra, a cultiva, a ara'³. Este vorba de o dezvoltare cu sens exact invers (deci *dinspre* general spre special) față de cel indicat în dicționarul Ernout/Meillet al limbii latine, în care sensul lat. *arō* este prezentat ca fiind: "'labourer', puis plus généralement 'cultiver'". Același dicționar menționează că radicalul pe care se bazează lat. *arō* "désigne la notion de 'labourer' dans tout le domain européen" (deci nu general indoeuropean), dar nu indică vreo relație între termeni latinești precum, pe de o parte, *arō* și, pe de altă parte, *ars*, *artis* (= "façon d'être ou d'agir"). Or, tocmai o asemenea relație este de pus în legătură cu cea dintre egipt. *âr(i)* 'a (se) face', *ârit* 'artificial' și *ârit* 'pământ' (fiind vorba desigur de pământ *cultivat*, așa cum indică și indubitabila legătură cu malt. *art* și rudele sale semitice menționate mai sus). Că nu este vorba aici de simple coincidențe între, pe de o parte, egipteană și alte idiomuri legate direct de Semiluna Fertilă și, pe de altă parte, limbile europene se poate demonstra prin mult mai multe exemple, dintre care unele mai importante sunt prezentate mai jos.

4. Deși materialul de care va fi vorba imediat merită un articol special, consider că trebuie să menționez deja aici foarte probabila legătură între *Âri* ('Făcătorul'), ca denumire a unui anume tip de divinitate egipteană, și numele lui *Ares* (eolic. *Areus*) cunoscut la greci ca zeu al războiului. Mai ales deoarece, după spusele vechilor greci înșiși (începând cu Homer), *Ares* se trăgea din Tracia, este îndoielnică vechea interpretare a numelui său ca derivat din grec. *arē* 'nenorocire' (interpretarea sună a etimologie populară, chiar dacă a fost considerată "vraisemblable" de Chantraine, s. v. *Ares*)⁴. Este adevărat că raționalismul grecesc era contrariat mai ales de latura distructivă a lui *Ares* (a nu se uita că și indicul *Śiva* distrugea, dar pentru a înlesni renașterea și reconstrucția). Dicționarul Comte (p. 50) scoate în evidență cu precădere "energia sălbatică", "ardoarea nesăbuită" și "vigoarea masculină" ale lui *Ares*. Pe de altă parte, după cum evidențiază Burkert (1985: 169), la Homer substantivul comun *ares* reprezenta noțiunea abstractă de "luptă, război". Deci am putea trage concluzia că mai degrabă forma traco-eolică *Areus* (derivat cu *-eus*, un sufix de substrat) era cu adevărat un teonim, mai exact un nume propriu atașat unei zeități "personalizate".

5. Aspectele de mai sus, ca și folosirea atributului *areios* pe lângă numele altor zei greci (vezi *Zeus Arcios*,

Athena Areia, Aphrodite Areia - Burkert 1985, loc. cit.), ne îndreaptă nu doar spre sensul primar al unui nostratic AR- sau/și ie. *ar-, ci și spre egipt. *âres* 'a trezi, a stârni' și *Âri* ca denumire egipteană pentru 'zeitate activă'. Că *Ares* al grecilor putea să nu fie indoeuropean (cum credea Burkert 1985: 17), ci să provină din substratul pre-indoeuropean al lumii egeo-balcanice este sugerat și de alte date. Foarte important mi se pare, de exemplu, că (pe lângă corespondența cu Egiptul menționată mai sus), *Ares* nu are de fapt decât doi corespondenți etimologici clari, în idiomiuri dintr-o zonă strâns legată de cea paleobalcanică, anume în hitită și armeană. Este de menționat mai întâi *Aray* (sau *Arā*), pe care lexiconul Lurker (1999: 28) îl prezintă ca "zeu al războiului la vechii armeni". Tot acolo ni se spune că zeul respectiv era "probabil de origine indoeuropeană comună cu Ares, care la origine era trac", precum și că *Aray* al armenilor "era identic cu zeul câmpiilor omonim hitit". Ne putem întreba de ce nu și alte ramuri indoeuropene, precum germanica, italică, celtică, sau indo-iraniana nu au păstrat un zeu (fie al războiului, fie "al câmpiilor") cu nume asemănător cu al lui Ares; și de ce zeități cu nume asemănător cu al celui zeu grec apar în trei limbi indoeuropene (hitită, greacă și armeană) aflate în zone ce apar ca *prelungiri ale Semilunii Fertile*, din tradiția căreia se trăgea și *Âri* "Făcătorul" egiptean. În aceeași ordine de idei, iată ce mai spune lexiconul Lurker (citând din K. Ishkol-Kevorpiian) despre *Aray* al armenilor: "Această zeitate continuă, probabil, să trăiască în zeul georgian al agriculturii". Și prin georgiana caucaziană se iese din cadrul indoeuropean. Iar legătura dintre acel zeu al agriculturii și mult mai vechiul zeu hitit "al câmpiilor" sugerează că, la origini, nici Ares nu stârnea pur și simplu război, ci mai degrabă energii vitale - vezi și deja menționatul egipt. *âres* ('a trezi, a stârni'), așa cum l-a transcris Wallis Budge⁵. Aș mai menționa la acest punct și că printre numele tracice cu *Ar-* incluse în corpusul Dečev (1957) este și un (imperfect păstrat) *Ar--namenos*, dat ca "Beiname des Sabadios". Acesta din urmă, trebuie spus, nu era un zeu al războiului, ci unul din categoria muritor-învietorilor din tradiția dionisiac-orfică emina-mente agricolă.

6. Mai direct importantă pentru această discuție, dedicată cu precădere terminologiei agricole primare, este corespondența dintre egipt. *ârti* ('un soi de) semințe sau boabe' și etimologic-dificilul grec. *artos* 'pâine de grâu'. Din ce se spune în dicționarul Chantraine cu privire la termenul grecesc respectiv, putem trage și unele concluzii cu

privire la anume divergențe de vederi în domeniul indoeuropeanisticii în general. Chantraine consideră că originea grec. *artos* rămâne "incertaine", dar menționează trei dintre cele mai importante propuneri de clarificare etimologică a cuvântului respectiv: Prellwitz a propus interpretarea lui *artos* ca substantiv verbal derivat din grec. (poetic) *arariskō* "adapter, construire, pourvoir de" (deci, un verb, cu reduplicare arhaică, păstrător al unora dintre sensurile primare ale radicalului ie. *ar- menționat mai sus); la rândul lui, Pisani l-a văzut pe *artos* ca împrumut dintr-un termen "iranian" *arta 'făină' (cf. pers. *ard* 'făină'); iar Hubschmid a considerat respectivul termen grecesc a fi de substrat, având în vedere mai ales existența unui basc. *arto* "pain de maïs" (de care se leagă și un termen vechi spaniol, *artal*). Consider că legătura dintre grec. *artos* și *arariskō* poate fi doar una indirectă (cel din urmă reprezentând un câmp semantic pre-agricol). Iar presupunerea (lui Pisani) privitoare la împrumutarea unui termen agricol din idiomiuri indoeuropene ale zonei iranice în greacă este greu de susținut (asta nu înseamnă că, în lumina celor demonstrate în acest articol, pers. *ard* și grec. *artos* nu sunt înrudite între ele în plan pre-indoeuropean, de substrat, așa cum sunt înrudite și cu egipt. *ârti*). Cea mai credibilă rămâne, cred, ipoteza lui Hubschmid, ipoteză prin care *artos* s-ar încadra printre extrem de numeroasele elemente de substrat mediteran perpetuate în greacă.

7. Ca și cu alte ocazii (vezi mai ales primul studiu din Poruciu 1995), voi căuta să valorific și aici material oferit de un savant român de seamă (și pe nedrept dat uitării), anume Nicolae Lahovary. Dovedindu-se în mare măsură superior, în viziune și în explicații, reprezentanților curentului "nostratic" (ce a ajuns recent în mare vogă, mai ales în America), Lahovary vedea anume corespondențe lingvistice eurasiatice (din cele care sugerează o sorginte mai veche și mai extinsă decât cea proto-semitică și cea proto-indoeuropeană) ca fiind explicabile mai ales prin *expansiunea agricultorilor neolitici din zone ale Semilunii Fertile orientale*. Bazându-se pe dovezi arheologice, antropologice și lingvistice, Lahovary se opunea deja viziunii eminentamente genealogice a reprezentanților timpurii ai curentului nostraticist, el demonstrând că "nu este nevoie să invocăm o presupusă limbă (preistorică), 'nostratica', pe care strămoșii indoeuropenilor și ai hamito-semiților ar fi avut-o în comun" (1963: 8). Elementele pe care cele două grupări de limbi amintite⁶ le au în comun se explică, în viziunea aceluiași savant, mai

degrabă prin perpetuări și preluări de elemente dintr-un fond glotic provenit din idiomuri ale agicultorilor timpurii, a căror expansiune din Semiluna Fertilă spre tot mai îndepărtate zone asiatice, nord-africane și europene a precedat cu câteva milenii expansiunea semitică și pe cea indoeuropeană. Lahovary oferă, după cum se va vedea mai jos, atât sprijin teoretic general în domeniul relațiilor dintre câteva importante grupări de limbi eurasiatice, cât și un bogat material lingvistic ilustrativ (nu doar vagi rădăcini reconstruite, cum fac de regulă indoeuropeiștii tradiționali, ca și mai recentii nostraticiști).

8. Că la sensurile agricole ale unui primordial radical AR- s-a ajuns deja în idiomuri ne-indoeuropene ale primilor agricultori - "post-nostratici"⁷ - din Semiluna Fertilă, reiese dintr-o întrecăgă listă de exemple pe care o putem extrage din paragrafele referitoare la termeni agricoli din Lahovary 1963 (vezi mai ales p. 239). De remarcă sunt legăturile evidențiate de Lahovary între termeni dravidieni, precum *ar* 'a săpa' (tamil) și *ar* 'plug' (canarez) și termeni precum berber. *ar̄r* 'arie de trierat' și ebraic. *aras* 'lucratul pământului'. Aceștia le sunt alăturați termeni din limba bască, precum *aratu* 'a ara' și *irura* 'câmp cultivat' (cf. grec. *aroura*, cu același sens), ca și termeni din limbi indoeuropene ale Europei, precum arhaicii termeni-simplex grec. *era* 'pământ' (extras de filologi din forma adverbială *eraze*), italic. *ara* 'pământ cultivabil', v. germ. s. *ero* 'pământ' (de care se leagă și derivatul, cu același sens, *erda* - de unde germ. *Erde*) și galez. *eriv* 'câmp cultivat' (vezi Lahovary, loc. cit., precum și dicționarul Chantraine, s.v. *era*). Aceștia au fără îndoială o relație (oricât de indirectă va fi ea) cu grec. *aroura*, un derivat obscur și greu interpretabil, precum și cu deja menționatele familii ale lat. *arō*, *arāre* 'a ara', *aratrum* 'plug (primitiv)' și grec. *arōō* 'a ara', *arotron* 'plug'⁸. În conformitate cu viziunea sa generală, Lahovary face, cu privire la termeni europeni ca cei enumerați mai sus, următoarea afirmație (care poate fi folosită și ca explicare a *exclusivului europenism* al termenilor agricoli pe care Buck îi vedea ca bazați pe ie. *ar-): "Asemeni altor termeni legați de agricultură, avem aici împrumuturi care neîndoiește duc înapoi la perioada introducerii unor civilizații neolitice în Europa de către agricultori orientali". Nu putem decât să subscriem la acea afirmație. Pe lângă termenii europeni cu radical AR- invocați de Lahovary, se mai pot menționa foarte mulți alții. În ce privește vechimea termenilor agricoli din categoria celor puși în discuție până aici, ar merita analizate separat și

unele aspecte foarte arhaice, atât în fonetismul lor, cât și în diversele forme de derivare arătate de unii dintre acei termeni⁹.

9. Dintre concluziile care se pot trage după argumentele de mai sus, prima ar fi că, în chiar cadrul mai restrâns impus de indoeuropeanistica tradițională, trebuie afirmată înrudirea indubitabilă între, pe de o parte, *ar- 'a (se) face, a alcătui' (din care se trag foarte probabil și teonime precum *Aray*, *Ari*, *Areus*, ca nume de "făcători" divini pre-indoeuropeni) și, pe de altă parte, *ar- 'a ara'. Nu se poate exclude cu totul posibilitatea ca, măcar în unele idiomuri indoeuropene preistorice, în acest caz să fi fost vorba de o alunecare semantică pe plan "intern", dinspre sensul general spre unul specializat, odată cu trecerea la agricultură. Dar nu se poate trece cu vederea că o asemenea alunecare semantică este vizibilă și în vocabularul vechi egiptean. De asemenea, este evidentă bogăția de termeni agricoli (referitori la lucrarea pământului, ca și la unele și produse agricole) bazați pe un sens secundar al radicalului pre-indoeuropean AR- (care poate fi etichetat ca nostratic), acei termeni fiind de găsit în numeroase idiomuri istorice *ne-indoeuropene* (eurasiatice și nord-africane). Situația respectivă și faptul că termenii agricoli bazați pe sensul secundar mai recent al lui AR- au fost atestați doar în Europa (plus specialul caz toharic) impun mai degrabă ideea că, în idiomurile indoeuropene ale Europei, terminologia agricolă reprezentată de familii bogate¹⁰, dar etimologic-dificile, precum grec. *era-aroura-arōō-arotron-artos* sau germanic. *ero-erda-erjan-arōr* reprezintă fie împrumuturi foarte vechi, fie moșteniri de substrat. Cu atât mai mult se susține această idee cu cât: (a) idiomurile ne-indoeuropene amintite au fost vorbite de populații ai căror strămoși cu siguranță au trecut la agricultură, în cadrul Semilunii Fertile, cu mult înaintea expansiunii proto-indoeuropenilor pastoral-stepici¹¹; (b) în ce privește termenii agricoli bazați pe un sens secundar (agricol) al radicalului nostratic AR-, nu există corespondențe în plan indoeuropean general, isoglosele europene amintite neavând corespondențe în indo-iraniană; (c) arheologia demonstrează cu tot mai multă claritate că indoeuropeanizarea Europei s-a făcut dinspre est, prin spațiul nord-pontic, prin populații proto-indoeuropene pastorale suprapuse unora ne-indoeuropene mediteranoide (deja dominant agricole), existența unui asemenea substrat pre-indoeuropean oferind cea mai plauzibilă explicație generală pentru perpetuarea unei terminologii agricole egiptoide în Europa.

NOTE

1. Faptul că, așa cum indică Buck, armeană (spre deosebire de idiomurile iraniene vecine) are un termen agricol evident bazat pe AR-, anume *araur* 'plug' nu este surprinzător, dacă avem în vedere că strămoșii glotici ai armenilor au venit dinspre Balcanii lui Ares/Areus. Interesantă este și prezența într-un idiom indoeuropean extrem-estic, toharica, a termenului *āre* 'plug' (vezi tot Buck, loc. cit.). Acel termen agricol, pe care toharica (A) îl are în comun cu îndepărtatele rude europene, și nu cu vecinii iranici, se prezintă ca un important argument în favoarea ideii că strămoșii glotici ai "toharilor" (nume artificial dat de indoeuropeeniști populației respective) își aveau obârșia în Europa estică, cea cu substrat de agricultori neolitici.

2. Am utilizat mai vechea transcriere cu *š*, folosită de Wallis Budge, conștient fiind că egiptologii mai recenți au obiceiuri la această transcriere, preferând (prin trimiterea cu precădere la *yōdh*-ul ebraic) transcrierea prin *i* cu unele adaosuri diacritice. Pot menționa că Wallis Budge însuși (I: 15) menționa că prin *š*-ul cu punct diacritic el transcria o hieroglifă egipteană (văzută de Gardiner ca "papură înflorită"- 1988: 481) cu valoare fonetică destul de obscură, comparabilă cu "sunetul scurt reprezentat de *a*, *e*, *i* în engleză" (mai precis, ar fi deci vorba de o vocală similară celei de tip *schwa* pe care engleza o are în poziții lipsite de accent). Gardiner și egiptologi mai recenți au negat că există și notare a vocalelor în scrierea egipteană hieroglifică și, printre altele, au considerat că "papura înflorită" marca de fapt un stop glotal precum cele notate prin *aleph* și *yōdh* în ebraică (a nu se neglija însă că orice stop glotal are și un adaos semi-vocalic "implicit").

3. În sprijinul ideii unei alunecări de sens în cazul unor termeni mai timpurii (pre-agricoli) bazați pe radicalul nostratic AR- 'a (se) face, a alcătui' spre sensurile mai târzii 'a lucra pământul, a cultiva, a ara' poate veni chiar și evoluția urmașilor latinescului *labor* 'trudă, muncă grea' (de origine obscură) în franceză, unde astăzi găsim un *labeur* cu sensurile vechi ale cuvântului-sursă, dar și familia de termeni agricoli reprezentată de *labour* 'jarină, ogor arat', *labourage* 'arat, arătură', *labourer* 'a ara, a brăzda', *laboureur* 'plugar'. Se poate menționa și o situație comparabilă din germanică, anume cea a derivatelor dintr-un radical ie. *bheu-, ale cărui sensuri primordiale au fost foarte probabil 'a (se) face, a deveni', apoi și 'a locui' (de acolo se trage și *to be* din engleză!). În terenul respectiv, o atenție specială merită familia lexicală a verbului germ. *bauen*, cu sensul de bază 'a construi'. Verbul respectiv a dezvoltat și sensul de 'a cultiva pământul', astfel încât, în germana actuală, compusul *Baumann* poate însemna atât 'muncitor constructor' cât și 'jăran' (pentru

acesta din urmă termenul mai obișnuit fiind *Bauer*, evident derivat tot din *bauen*).

4. Deceț, în bogatul corpus de material tracic sistematic prezentat de el (1957), prezintă *Areus*, *Ares* ca indubitabil tractice, de pus în legătură și cu un semnificativ număr de alte nume tractice compuse cu *Arci-*, *Are-*. Savantul bulgar avea și el îndoieli că *Areus* poate fi explicat prin termenul grecesc *arē*.

5. Wallis Budge a folosit litera *e* ca vocală convențională, acolo unde egiptenii nu notau vocala.

6. Spun aici "grupări" și nu "familii" (cum se spune conform tradiționalei viziuni glotogenetice genealogice), deoarece tot mai multe cercetări recente, mai ales cele asupra idiomurilor creole moderne, demonstrează că destul de multe idiomuri ajung să fie clasificate împreună pe baza unor comunități în trăsături nu doar genetice propriu-zise (deci cu adevărat "moștenite"), ci și non-genetice (în principal re-lexicalizări datorate unor "convergențe" sau/și unor impuneri superstractice).

7. În general se consideră că "plafonul cronologic" nostratic poate să coboare până la cca. 13.000 î. Hr. Începuturile agriculturii în Semiluna Fertilă s-ar data între 7000 și 6500 î. Hr. În ce privește primele semne ale expansiunii indoeuropene propriu-zise, cei mai serioși specialiști în domeniu le plasează în perioada de după 4500 î. Hr.

8. Termeni precum grece. *arotron* și lat. *aratrum* (de la care aromânii au păstrat *arat*, *aratru*) au denumit desigur mai întâi plugul primitiv de lemn (nu pe cel cu brăzdar de metal și cu roți), după cum reiese și din faptul că, în cazul multor corespondenți etimologici (din alte limbi, chiar moderne) ai celor doi termeni, dicționarele adaugă indicații precum "primitiv", "fără roți", "de lemn", sau "din cracă de copac" pe lângă "plug" (am în vedere printre altele, denumiri europene ale plugului încă folosite, precum lituan. *arklas*, sued. *arder*, sau ceh. *radlo*).

9. Interesant este că, în ce privește vocalismul cu caracter "aberant" (din punctul de vedere al celor care se așteaptă la "legi" manifeste în vocalismul indoeuropean), alternanțele arătate de cuvinte ancestral înrudite (pe baza celui AR- discutat aici), precum lat. *arō*, *ars*, *ōrdō*, *rītus* și grece. *arōō*, *era*, seamănă mult cu ce se vede în copta modernă, unde găsim alternanța /a/c/o/ în cuvinte care se trag din unele scrise cu hieroglifa "papură" în egipteană veche (am în vedere în primul rând cuvintele copte date de Wallis Budge drept continuatoare ale unor cuvinte vechi egiptene transcrise de el cu *š* inițial). Aș menționa de asemenea aici că termeni precum *arēre* și *aratrum* se încadrează printre termenii "tehnici" latini cu vocalism de tip /a/. Or, pe tot parcursul dicționarului Ernout/ Meillet se scoate în

evidență caracterul arhaic-popular (deseori implicând și obscuritate etimologică) al termenilor cu asemenea vocalism. În altă ordine de idei, chiar dacă (vezi mai sus nota 2) unii egiptologi pot contesta justetea transcrierii cu litera *ā* în cazul unor termeni egipteni ca cei analizați în acest articol, corespondența în vocalism /a/ între termeni euro-afro-asiatici precum egipt. *āri* și *ārit*, dravid. *ar*, aram. *ar'ā*, berber. *arār*, italic. *ara* etc. este indubitabilă. La fel de indubitabile sunt corespondențele în derivarea cu "sufixe dentale", /nd/, dintre termeni precum egipt. *ārit*, malt. *art*, v. germ. s. *erda* (germ. *Erde*, engl. *earth*) etc. Tot în ce privește derivarea, ne putem gândi la o explicare a foarte productivului lat. *-arius* din denumiri de diverși meseriași (sufix care, potrivit multor germaniști, ar reprezenta originea lui *-er* din cuvinte precum germ. *Bauer*) în legătură cu sensul inițial al radicalului AR-, dar și cu acele construcții egiptene cu *āri* 'a face' pe post de auxiliar.

10. Ca să dau doar exemplul unei limbi baltice, letona, iată cei mai importanți termeni din limba respectivă evident bazați pe vechiul AR- cu sens agricol: *arajs* 'plugar', *arains* 'arabil', *āre* 'jarină', *arkls* 'plug', *aršana* 'lucrare agricolă', *art* 'a ara', *arums* 'ogor' (extrase din dicționarul leton-german Bisenieks 1980).

11. indoeuropeniștii mai vechi (mai ales germani) s-au străduit, deși nu prea aveau argumente, să demonstreze că indoeuropenii au cunoscut agricultura chiar de la începuturile lor, idee care, într-o perioadă mai recentă, pare a fi fost împărtășită și de Watkins. Dar acesta, după ce afirmă că "indoeuropenii au practicat agricultura și au cultivat cerealele" (1973: 1501), observă totuși că *arð- 'a ara' se manifestă doar în Europa, ca și *se- 'a semăna' (pentru care vezi și Poruciuc 1998: 11-12) și *melð 'a măcina'. Că proto-indoeuropenii au avut la origini un sistem de subzistență dominant pastoral, nu agricol, reiese și din următorul fapt foarte semnificativ: Benveniste, în încercarea sa de reconstituire a "instituțiilor" indoeuropene primar-comune, se pare că nu prea a avut ce reconstitui în privința vreunui mod de viață agrar. Prima parte a remarcabilei sale cărți (vezi ed. 1973, în engleză), nu conține practic nimic proto-indoeuropean cu privire la lucrări agricole, la măsurarea și împărțirea ogoarelor, sau la cântăritul și păstrarea cerealelor, ci *exclusiv la creșterea animalelor*, domeniu în care termeni europeni precum grec. *probaton*, sau lat. *pecu* și *porcus* au corespondențe clare practice în toate celelalte ramuri indoeuropene, inclusiv în cea indo-iraniană.

BIBLIOGRAFIE

- Benveniste, E., 1973, *Indo-European Language and Society* (trad. E. Palmer), University of Miami Press.
- Bergsträsser, G., 1983 (1928), *Introduction to the Semitic Languages*, Wiona Lak: Eisenbrauns.
- Bisenieks, V. et al., 1980, *Latviešu-vācu vārdnīca*, Riga: Avots.
- Buck, C. D., 1988 (1949), *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, Chicago U. P.
- Bugeja, P., 1982, *Kelmet il-Malti (Dictionary Maltese English, English-Maltese)*, Malta.
- Chantraine, P., 1984, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris: Klincksieck.
- Dečev (Detschew), D., 1957, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien: Rohrer.
- Ernout, A./ Meillet, A., 1985, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris: Klincksieck.
- Gardiner, A., 1988 (1927), *Egyptian Grammar*, Oxford U. P.
- Lahovary, N., 1963, *Dravidian Origins and the West*, Bombay: Orient Longmans
- Pokorny, J., 1959, *Indogermanisches etymologisches*

- Wörterbuch*, Bern: Francke.
- Poruciuc, A., 1995, *Archaeolinguistica - Trei studii interdisciplinare*, Bibliotheca Thracologica, IX.
- 1997, *Aegeo-Balkan onomastics and Fertile-Crescent roots*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilizations*, vol. I, (218-235), ed. P. Roman et al., București: Institutul Român de Tracologie.
- 1998, *Scurtă introducere în domeniul elementelor moștenite de limbi europene din idiomuri preistorice egiptoide avându-și originea în Semiluna Fertilă*, Thraco-Dacica, XIX, nr. 1-2, (7-14).
- Vasmer, M., 1987, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka* (ed. O. N. Trubačev), Moskva: Nauka.
- Wallis Budge, E. A., 1978 (1920), *An Egyptian Hieroglyphic Dictionary*, New York: Dover.
- Watkins, C., 1973, *Indo-European and the Indo-Europeans* (urmat și de *Indo-European Roots*, listă de rădăcini indo-europene explicate), apendice la *The American Heritage Dictionary of the English Language*, New York.

THE ROOT AR- 'TO MAKE, TO BECOME, TO ARRANGE' > 'TO TILL, TO PLOUGH' IN INDO-EUROPEAN AND NON-INDO-EUROPEAN LANGUAGES

Summary

In the present article, the author continues (after several previously published studies in the same field) to point out the existence of a multitude of "Egyptoid" substratal elements perpetuated in IE languages of Europe. Most of those elements have their most probable origins in idioms brought to Europe by pre-IE Neolithic farmers of the Fertile Crescent. The main focus is, this time, on an extremely rich family of European (hardly Indo-European) agricultural terms, namely those best represented by Greek *aroō* 'to plough', *arotron* 'plough' (having a difficult etymological relationship with *arariskō* 'to arrange, to provide' and *artos* 'wheat bread') and their Latin correspondents *arō* and *aratrum* (plus a multitude of relatives in Celtic, Germanic, Slavic and Baltic). There is much evidence in favour of the idea that the original ("Nostratic") meanings of AR- were more abstract-general, such as 'to make, to become'; specialized secondary meanings like 'to till, to plough' developed first when certain prehistoric populations began to practise primitive agriculture. There are a lot of AR- words (with both pre-agricultural and agricultural meanings in Hamitic,

Semitic and Dravidian languages, as well as in Basque - cf. Egypt. *āri* 'to make, to create, to produce', *Āri* 'Maker' (a divine attribute which makes this author propose a connection with theonyms like Armen. *Aray* and Thracian-Greek *Ares*) and *ārti* 'seeds', *ārit* 'land, estate'; Hebr. *eres* 'earth, land'; Malt. *art* 'earth, land'; Berber. *arār* 'threshing ground'; Tamil. *ar* 'to dig, plough'; Basque. *aratu* 'to plough' and *irura* 'field' (corresponding with Greek *aroura*, just as Basque *arto* corresponds with the above-mentioned Greek *artos*). It is obvious that European agricultural terms showing AR- have, practically, no correspondents in IE idioms of the Indo-Iranian branch, while having lots of correspondents in non-IE languages, most of which have something to do with the Fertile Crescent. From this situation, as from other evidence, we may draw the conclusion that the proto-IE steppe pastoralists who are generally believed to have indo-europeanized Europe must have got "Egyptoid" AR- terms with agricultural meanings from non-IE autochthonous farmers whose Neolithic ancestors had, long before, come to Europe from the Orient.

